

МАШИНОБУДУВАННЯ УКРАЇНИ: СТАН, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ В УМОВАХ ВИХОДУ ІЗ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Проаналізовано діяльність машинобудівної галузі України; виявлено проблеми, з якими стикаються машинобудівні підприємства, та окреслено можливі перспективи розвитку машинобудування країни.

The analysis of activity of machine-building industry of Ukraine is carried out; found out problems, with which machine-building enterprises clash and the possible prospects of development of machine-building industry of country are formed.

Ключові слова: машинобудування, промисловість, фінансово-економічна криза.

Вступ

Машинобудування являється однією з повідних галузей національної економіки України. Продукція машинобудування не тільки безпосередньо задовольняє потреби споживачів, але і забезпечує функціонування інших галузей промисловості, а саме сфер базових, соціальних виробництв та послуг. Оцінка сучасного стану галузі та окремих її підприємств є важливою задачею економічного аналізу розвитку вітчизняних підприємств. В умовах виходу із фінансово-економічної кризи підприємства потрапляють під вплив багатьох економічних ризиків. Визначення проблем машинобудівної галузі та пошук шляхів їх вирішення є необхідною передумовою забезпечення ефективного функціонування підприємств досліджуваної галузі. Стан розвитку галузі машинобудування в Україні досліджувався такими вітчизняними науковцями, як Олійник Я.Б., Шищенко П.Г., Заблоцький Б.Ф., Люлев А.В., Карачина Н.П. Проте більше уваги слід приділити дослідженню машинобудівних підприємств в умовах виходу із фінансово-економічної кризи.

Постановка завдання

Метою дослідження є визначення особливостей, виявлення проблем розвитку машинобудівної галузі, визначити вплив фінансово-економічної кризи на основні показники діяльності машинобудівних підприємств.

Результати дослідження

Машинобудівний комплекс – це сектор промисловості України, основними видами якого за спеціалізацією є тракторне та сільськогосподарське машинобудування, приладобудування, енергетичне та електротехнічне устаткування, транспортне машинобудування, металообробне обладнання, продукція міжгалузевих виробництв та устаткування для різних галузей промисловості.

У 2009 році в структурі промисловості за обсягом реалізованої продукції машинобудування становить 10,6 % (рис. 1).

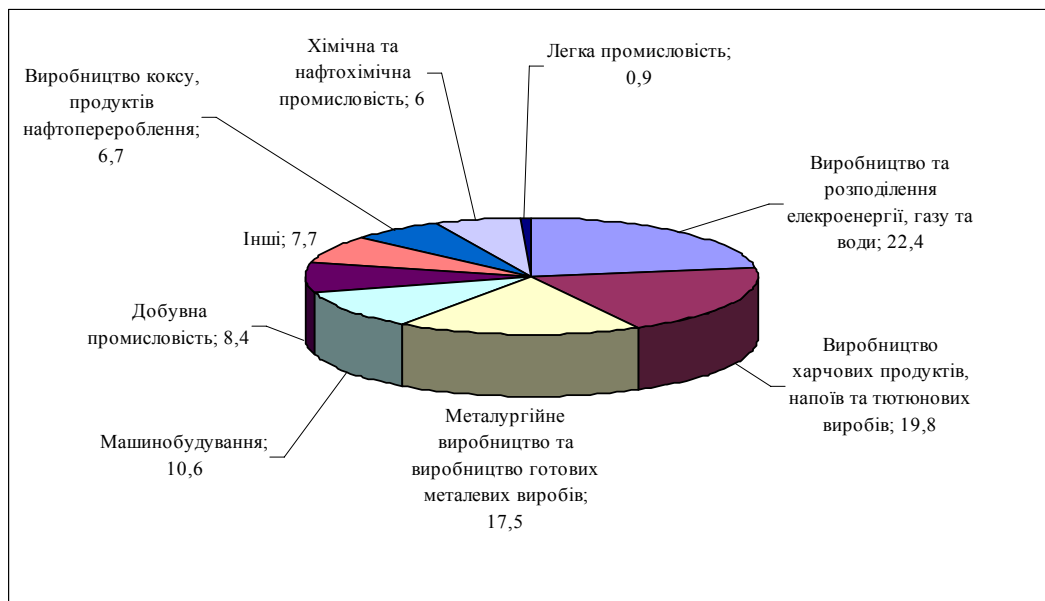

Рис. 1. Структура промисловості за обсягом реалізованої продукції [1, с. 108]

Варто розглянути також динаміку обсягу реалізованої продукції машинобудування і промисловості взагалі у 2005–2009 роках (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка обсягу реалізованої продукції промисловості і машинобудування

Показник	Рік				
	2005	2006	2007	2008	2009
Обсяг реалізованої продукції промисловості (у фактичних цінах; на кінець року), млн грн.	468562,6	551729,0	717076,7	917035,5	806345,8
Обсяг реалізованої продукції машинобудування, млн грн.	59668,1	68730,6	98339,9	121780,4	85833,0
Частка у обсязі реал. продукції промисловості, %	12,7	12,5	13,7	13,3	10,6
Індекс обсягу реал. продукції промисловості, % до попереднього року	116,9	117,7	130,0	127,9	88,0
Індекс обсягу реал. продукції машинобудування, % до попереднього року	111,4	115,2	143,1	123,8	70,5

* розроблено автором на основі даних Держкомстату України

Аналізуючи дані наведені в табл. 1, можна зробити висновок, що темпи зростання обсягу реалізованої продукції машинобудування відповідають динаміці обсягу реалізованої продукції промисловості загалом, а у 2007 році навіть перевищують їх (43, 1% порівняно з 30,0%). Проте, якщо протягом 2005–2008 років обсяги реалізованої продукції як у промисловості, так і у машинобудуванні з кожним наступним роком збільшуються у порівнянні з попереднім, то у 2009 році в порівнянні з 2008 роком цей показник зменшується на 12% у промисловості та на 30% у машинобудуванні.

Порівняння індексів обсягів реалізованої і випущеної продукції машинобудування зображено на рис. 2.

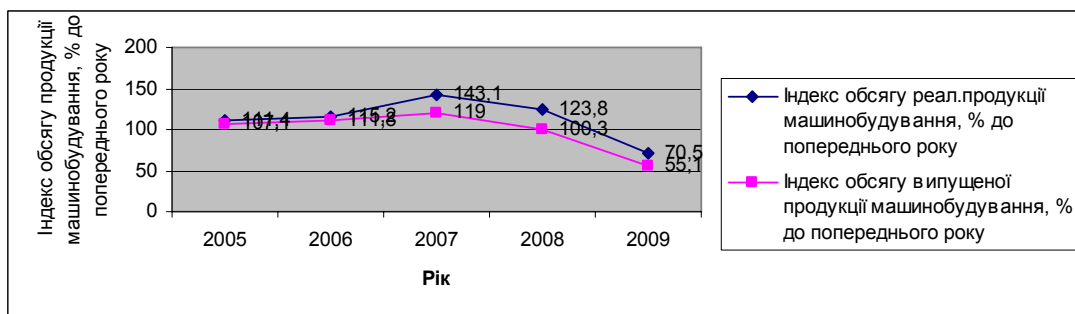

Рис. 2. Індеси обсягів реалізованої і випущеної продукції машинобудування в 2005–2009 роках

З графіка видно, що темпи зростання обсягу реалізованої продукції кожного року більші ніж темпи зростання випущеної продукції, хоча відповідність у зростанні цих двох показників спостерігається. Розглянемо динаміку індексів обсягу випущеної продукції машинобудування за видами діяльності (табл.2).

Таблиця 2

Індеси обсягу продукції машинобудування за видами діяльності, % до попереднього року [1, с. 118]

Вид діяльності	Рік				
	2005	2006	2007	2008	2009
Машинобудування	107,0	111,8	119,0	100,3	55,1
Виробництво машин та устаткування, у тому числі:					
- виробництво механічного устаткування	112,2	102,9	103,0	98,2	62,4
- виробництво машин та устаткування для сільського та лісового господарства	113,6	101,2	100,7	95,4	78,5
- виробництво інших машин та устаткування спеціального призначення з нього:	110,8	82,9	100,4	118,9	55,1
- виробництво верстатів	110,7	90,1	115,5	89,3	53,1
- виробництво інших машин та устаткування спеціального призначення з нього:	106,2	108,0	109,7	92,3	51,9

Вид діяльності	Рік				
	2005	2006	2007	2008	2009
- виробництво машин та устаткування для металургії	130,4	117,8	124,4	88,4	48,8
- виробництво машин та устаткування для добувної промисловості й будівництва	91,6	98,7	115,0	94,8	51,8
- виробництво машин та устаткування для перероблення сільгосппродуктів	102,8	114,0	97,2	94,2	70,6
- виробництво побутових приладів	122,1	104,1	107,2	87,0	69,6
Виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування, у тому числі:	90,8	110,7	129,1	93,2	71,8
- виробництво офісного устаткування та електронно-обчислювальних машин	129,8	96,9	68,2	116,2	53,7
- виробництво електричних машин та устаткування	85,1	111,6	155,9	91,9	75,7
- виробництво апаратури для радіо, телебачення та зв'язку	129,5	93,0	105,9	77,4	76,2
- виробництво медичної техніки, вимірювальних засобів, оптичних приладів та устаткування, годинників	91,5	116,9	103,1	100,6	62,9
Виробництво транспортних засобів та устаткування, з нього:	112,4	119,1	130,0	105,7	42,1
- виробництво автомобілів, причепів та напівпричепів	122,8	136,6	142,5	107,4	19,2
- виробництво інших транспортних засобів, з нього:	104,4	105,0	121,2	104,3	61,3
виробництво залізничного рухомого складу	102,4	97,1	134,4	108,6	47,8

Проаналізувавши дані таблиці, можна зробити наступні висновки. В 2008 році приріст випуску продукції збільшився на підприємствах, які виготовляють машини та устаткування для сільського та лісового господарства (18,9 %), офісне устаткування та електронно-обчислювальні машини (16,2%), різні види транспортних засобів та устаткування (до 10%). Випуск продукції на підприємствах інших видів машинобудування зменшився на 1-13%. Найбільше скоротилося виробництво апаратури для радіо, телебачення та зв'язку – 22,6%. В 2009 році спостерігається скорочення виробництва приблизно вдвічі на підприємствах усіх видів машинобудування (20–62%). Найбільше скоротилося виробництво автомобілів, причепів та напівпричепів – 80,8%.

Загалом в 2009 році 60,7% підприємств машинобудування отримали прибуток, що в сумі становив 8360,5 млн грн, 39,9% підприємств працювали збитково і отримали загальний збиток в розмірі 6439,4 млн грн. В результаті галузь машинобудування в 2009 році отримала прибуток в розмірі 1921,1 млн грн. В той час як фінансовий результат в 2009 році взагалі по промисловості становить 4788, 1 млн грн збитку. Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств у 2009 році становить лише 1,7%. Цей показник є найнижчим за останні 10 років. В період з 2000 року рентабельність операційної діяльності промислових підприємств коливалась на рівні приблизно 5%, і лише в 2002 і 2003 рр. становила відповідно 2,6 і 3,3%. На нашу думку, таке різке зниження показників обсягу випущеної і реалізованої продукції, а також прибутковості і рентабельності підприємств машинобудування і промисловості взагалі пояснюється фінансово-економічною кризою, що виникла саме в цей період.

Наслідки світової кризи для вітчизняних підприємств машинобудування проявляються у зростанні боргів та нездатності здійснювати фінансове забезпечення виробничо-господарської діяльності, нестачі грошових ресурсів та зростанні протроченої кредиторської заборгованості, спаді обсягів продажів тощо. Криза призводить до збільшення кількості фінансово неспроможних підприємств у цій галузі, що пояснюється, по-перше, нестабільною ситуацією, що виникла в країні, а по-друге, рядом суб'єктивних чинників, серед яких можна назвати нездатність керівництва здійснювати ефективне антикризове управління підприємством, своєчасно виявляти проблеми та вживати необхідних заходів, нестачу фінансових ресурсів для антикризової програми підприємства [6, с.65-66]. Відтак, у машинобудівному комплексі спостерігається зниження інноваційної активності, відсутність державної підтримки, повільний розвиток підгалузей машинобудування, значний обсяг виробництва в тіньовому секторі. Галузь машинобудування має низький рівень рентабельності та недостатність власних коштів для фінансування власної діяльності. Всі перелічені недоліки призводять до погіршення матеріально-технічної забезпеченості, з кожним роком в галузі скорочується кількість працівників, підвищується зношеність основних засобів [6, с.67]. На фоні скорочення кількості підприємств машинобудівної галузі спостерігається стійка тенденція скорочення чисельності працівників. Одна із причин – відносно невеликий рівень заробітної плати у машинобудуванні. У зв'язку з цим відбувається перетікання кадрів у інші, більш „привабливі” галузі, що

негативно відбивається на укомплектованості кадрами. Суттєвою загрозою конкурентоспроможності економіки і всього виробничого процесу є подальша експлуатація застарілих фізично і морально основних фондів. Сучасні темпи оновлення основних засобів в промисловості не здатні забезпечити їх належну модернізацію [2, с.156]. Неконкурентоздатність багатьох видів продукції машинобудівної галузі по критерію „ціна/якість”, а також відсутність потужностей з випуску сучасних видів техніки призвели до росту імпорту, що суттєво обмежує ринок для машинобудування [2, с.156].

Розміщення машинобудівної галузі на території України характеризується нерівномірністю і недостатньо ефективною територіальною структурою виробництва. Зокрема близько 53 % випуску товарної продукції, 51% чисельності промислово-виробничого персоналу і 55% вартості промислово-виробничих фондів зосереджені у Донецькому і Придніпровському економічних районах [5, с.154]. Структура машинобудування характеризується переважанням металомістких і недостатнім розвитком наукомістких галузей [5, с.154]. Особливо багато проблем накопичилось у заготівельному виробництві – основі машинобудування країни. Вузьковідомчий підхід у забезпеченні заводів матеріалами і сировиною ускладнює кооперативні зв'язки, підвищує вартість перевезень напівфабрикатів і комплектуючих виробів, загострює проблему нестачі залізничних вагонів. Із загальної кількості нерациональних зв'язків 71% становлять внутрішньогалузеві [5, с.154].

У минулому в Україні дуже багато підприємств машинобудування було розміщено без врахування їхньої об'єктивної територіальної доцільності. Нині ці підприємства опинилися на грані банкрутства. Крім того, в колишньому СРСР Україні відводилася роль виробника продукції металомісткого машинобудування [4, с. 206]. Підприємства машинобудування в Україні розміщені вкрай нерівномірно. Це теж одна з проблем машинобудування. Особливо низький рівень цієї галузі характерний для Західного і Подільського машинобудівних районів [4, с. 206]. Нині в машинобудуванні України необхідно формувати нову мережу доцільних економічних зв'язків і, насамперед, у межах держави. Зокрема, треба враховувати раціональні радіуси кооперованих зв'язків, що не перевищують 500–600 км [4, с. 206].

Дальший розвиток машинобудування потребує технічного переоснащення, реконструкції, переспеціалізації підприємств, що виробляють непотрібну суспільству продукцію. Нові напрями — це створення приватних невеликих і середніх заводів, що випускатимуть прилади, продукцію загальномашинобудівного призначення, товари народного споживання. Необхідно також використовувати досвід і кошти великих машинобудівних компаній світу для створення спільних підприємств. Це дасть змогу ефективніше використати можливості окремих регіонів [4, с. 206].

Окремі галузі машинобудування в Україні об'єктивно мають можливість перетворитися на високоефективні виробництва міждержавного і світового значення. Це, перш за все, стосується військово-промислового комплексу, ракето-, літако- та суднобудування. Значні перспективи і у галузях, які забезпечують машинами та обладнанням агропромисловий комплекс. З часом почнуть з'являтися перспективи розвитку і в інших машинобудівних виробництвах [4, с. 206].

Отже, у цілому розвиток і розміщення машинобудування України супроводжується сукупністю таких загальних проблем його територіальної організації:

- концентрація машинобудівного виробництва у великих містах;
- недостатньо ефективна галузева й організаційна структура машинобудування, яка характеризується недостатнім розвитком наукомістких галузей, переважанням у структурі виробництва універсальних підприємств з високою матеріаломісткістю виробництва;
- слабкий розвиток машинобудівної бази в середніх і малих містах, окремих регіонах;
- відсутність комплексного розвитку машинобудування в багатьох машинобудівних центрах і регіонах;
- територіальна несумісність підприємств ряду галузей;
- недостатній розвиток внутрішньорегіональної виробничої кооперації, що призводить до виникнення надмірно дальніх зустрічних та інших неефективних територіально-виробничих зв'язків [5, с.154];
- нерозвиненість інфраструктури внутрішнього ринку (відсутність реального моніторингу, дистриб'юторської системи та фінансового лізингу);
- недостатній рівень платоспроможності товаровиробників, що негативно впливає на фінансово-економічний стан підприємств галузі, базові заводи з виготовлення складної техніки знаходяться у скрутному стані;
- застарілість основних засобів базових підприємств галузі, які не оновлювались протягом останніх 15-и років, що негативно впливає на конкурентоспроможність, якість та собівартість продукції;
- недостатність обігових коштів, недосконалість механізму середньо- та довгострокового кредитування;
- обмежений внутрішній попит на вітчизняну продукцію;
- відсутність реальних джерел фінансування, що призводить до унеможливлення реконструкції та технічного переоснащення підприємств галузі і забезпечення за рахунок цього високої якості виготовлюваних машин та обладнання, освоєння виробництва нової конкурентоспроможної техніки;

– відсутність фінансових механізмів та інструментів, що створюють зацікавленість в інноваціях, а також стимулюють науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи; низький рівень інноваційної активності вітчизняних підприємств;

– залежність вітчизняних підприємств від постачань вузлів, деталей та комплектуючих виробів з інших країн, насамперед з країн СНД;

– значний відтік найкваліфікованіших інженерних і робітничих кадрів;

– недостатній контроль з боку держави за діяльністю монополістів і посередників, що призводить до значного зростання вартості матеріалів, енергоресурсів та комплектуючих виробів [6, с.67].

З метою оцінювання реальної картини впливу зазначених факторів на розвиток машинобудівних підприємств використано метод експертних оцінок. Як експертів обрано представників вищого та середнього менеджменту. Так, незважаючи на дещо різне бачення ситуації з боку представників різних груп, експерти на перше місце поставили проблеми відсутності реальних джерел фінансування та фінансових механізмів і інструментів. Результати показують, що серед основних проблем виділені також застарілість основних засобів, нерозвиненість інфраструктури внутрішнього ринку та недостатній рівень платоспроможності товаровиробників. Однак слід враховувати достатню важливість і інших визначених проблем, що обумовлює необхідність розроблення пропозицій щодо їх вирішення [6, с.67].

Для виходу із нестабільності в галузі машинобудування необхідно застосовувати ефективні механізми господарювання (макроекономічні та мікроекономічні). На рівні держави реалізуються макроекономічні механізми, на рівні підприємства – мікроекономічні. Основні макроекономічні механізми – це механізм державного регулювання та ринковий механізм. Основою розвитку машинобудівних підприємств є ефективні державні механізми господарювання: адміністративно-правові, бюджетно-податкові, грошово-кредитні [1, с.67].

Висновки

Фінансово-економічна криза 2008-2009 років мала значний вплив на діяльність підприємств машинобудівної галузі. Так, наприклад, обсяг випущеної продукції машинобудівних підприємств зменшився майже вдвічі, а реалізованої – зменшився на 30%, що відповідає динаміці цих показників у промисловості. Показники рентабельності у промисловості є найнижчими за останні 10 років. Криза призводить до збільшення кількості фінансово неспроможних підприємств у цій галузі, що пояснюється, по-перше, нестабільною ситуацією, що виникла в країні, а по-друге, рядом суб'єктивних чинників, серед яких можна назвати нездатність керівництва здійснювати ефективне антикризове управління підприємством, своєчасно виявляти проблеми та вживати необхідних заходів, нестачу фінансових ресурсів для антикризової програми підприємства. Для забезпечення конкурентоспроможності підприємств машинобудування необхідно застосовувати ефективні механізми господарювання на мікро- та макрорівні.

Література

1. Статистичний щорічник України за 2009 р. / [за ред. О.Г. Осауленка, Н.П. Павленка]. – К. : Державне підприємство „Інформаційно-аналітичне агенство”, 2010. – С. 108–124.
2. Люлев А.В. Особенности и тенденции развития предприятий машиностроительной отрасли / А.В. Люлев // Механізм регулювання економіки. – Суми, 2008. – № 3(2). – С. 154–160.
3. Заблоцький Б.Ф. Розміщення продуктивних сил України : [посібник] / Заблоцький Б.Ф. – К. : Академвидав, 2002. – С. 137–143.
4. Географія : навч. посіб. для старшокласників та абітурієнтів. Відповіді на всі питання нової програми / [Олійник Я.Б., Шищенко П.Г., Степаненко А.В., Масляк П.О.]. – 5-е вид., перробл. і доп. – К. : Тов-во „Знання”, КОО, 2006. – С. 204–207.
5. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика : [навч. посіб.] / Стеченко Д.М. – К. : Вікар, 2001. – С. 153–155.
6. Карачина Н.П. Машинобудування України: сучасний стан, тенденції та перспективи розвитку за умов економічної кризи / Н.П. Карачина // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку : [зб. наук. пр. / відп. ред. О. Є. Кузьмін]. – Л. : Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2009. – 652 с. : іл. – (Вісник / Національний університет "Львівська політехніка" ; № 647). – С. 64–70.

Надійшла 16.04.2011